

ALBERTO ACOSTA

BUEN
VIVIR

LATIJS-AMERIKAANSE FILOSOFIE
OVER GOED LEVEN

ten have

Alberto Acosta

Buen Vivir

Latijns-Amerikaanse filosofie over Goed Leven

 ten have

Inhoud

Ter inleiding – Dorine van Norren 7

Woord vooraf – Boaventura de Sousa Santos 11

Een paar woorden vooraf 17

1. Ter inleiding: ken de wegen naar de hel om ze te vermijden 19
2. Buen Vivir, een wereldwijd project 27
3. Ontwikkeling, van euforie tot ontgoocheling 35
4. Buen Vivir, een alternatief voor ‘ontwikkeling’ 56
5. Risico’s en bedreigingen voor Buen Vivir 80
6. Buen Vivir en de rechten van de natuur 89
7. Een ander soort staat: een complexe uitdaging 128
8. Een nieuwe economie voor een nieuwe beschaving 145
9. Het Yasuní-ITT-initiatief: de complexe verwezenlijking van de utopie 186
10. Een debat in beweging 200

Literatuur 205

Noten 223

1. Ter inleiding

Ken de wegen naar de hel om ze te vermijden

Als ik wist dat morgen de wereld verging zou ik vandaag nog mijn appelboompje planten.

Toegeschreven aan Maarten Luther

In de hele wereld staat het klassieke vooruitgangsidee steeds vaker ter discussie vanwege de toenemende (vooral economische) problemen op het gebied van maatschappij en milieu. ‘Het tijdperk van het overleven’ is aangebroken, een kantelpunt voor de toekomst van de mens, die gevaar loopt.¹ Van vele kanten komen alternatieve voorstellen om de heersende concepten van de moderne tijd los te laten. Vooral de inheemse volken gaan terug naar hun oorsprong en blazen de tradities van hun voorouders nieuw leven in, om vanuit het verleden de toekomst tegemoet te treden.

Er zijn denkers die proberen bruggen te slaan tussen al deze groepen om de opbouw van nieuwe werelden te stimuleren, waarin een waardig leven voor alle wezens op de planeet mogelijk is. Vroegere conservatieve standpunten worden herzien. Een voorbeeld is de belangrijke bijdrage van de Rooms-Katholieke Kerk met haar encycliek *Laudato Si* van paus Franciscus. Afgezien van de religieuze inhoud is dit interessante reislectuur op de weg naar een transformatie van de wereld. Zijn gezichtspunten, opmerkingen en ideeën hebben hun bron in de behoeften van de armen en van de aarde.

De beloftes van ontwikkeling, gebaseerd op het vooruitgangsgeloof dat de moderne tijd met zich meebracht, beginnen geleidelijk hun glans te verliezen. Dat geldt vooral voor de zeldzaam sterke illusies die de inaugurele rede van president Harry

Truman op 20 januari 1949 opriep. Deze president poneerde in het vierde punt van zijn toespraak een doelstelling: 'ontwikkeling', samengevat in *the American way of life*, beladen met een enorme hoeveelheid waarden uit de Europese Verlichting. In feite was het een oproep om het tegenovergestelde te overwinnen: de wijdverspreide 'onderontwikkeling'. De 'ontwikkeling' van de grote geïndustrialiseerde landen diende daarbij als voorbeeld. Zo ontketende hij een van de meest omvattende en langst durende kruistochten van de mensheid: tot 'ontwikkeling' komen. Daarbij stond de natiestaat centraal en zou de markt de grote organisatorische kracht achter de economie (en de maatschappij) zijn.

Hoewel deze kruistocht bijna vanaf het begin in twijfel werd getrokken en die twijfels vooral de laatste jaren sterk toenemen, gaat de zoektocht naar 'ontwikkeling' gestaag en tegen beter weten in door. Er bestaan simpele versies die zich puur op de economie richten en die 'ontwikkeling' gelijkstellen met economische groei, en ook ingewikkeldere varianten zoals 'ontwikkeling' op menselijke schaal of duurzame 'ontwikkeling', om er maar een paar te noemen. Maar naarmate de desillusie in de wereld zich uitbreidt, winnen de discussies en voorstellen die een post-ontwikkelingsscenario schetsen aan kracht.²

Wij willen het concept 'ontwikkeling' aan de kaak stellen. Het is veranderd in een waanbeeld dat het leven bepaalt van een groot deel van de mensheid, vooral wanneer ze er geen toegang toe heeft. En dat is niet het enige. In het streven naar 'ontwikkeling' hebben we een kans laten liggen om een eigen weg te zoeken en de weg van de modernisering en het vooruitgangsgeloof, dat het Westen bijna als een godsdienst beschouwt, links te laten liggen.

De kritiek op 'ontwikkeling' zoekt niet alleen haar eigen wegen, maar is ook een vorm van overleven: niet in de valkuil van het vooruitgangsgeloof vallen, zoals de 'ontwikkelde' landen overkomen is. Er zijn concrete signalen dat 'ontwikkeling' tegenstrijdigheden, conflicten en problemen met zich meebrengt, bijvoorbeeld in de Verenigde Staten, Europa of Japan. Voorbeelden zijn de groeiende kloof tussen rijk en arm, de onvrede die zelfs het rijkste segment van de bevolking voelt, de

groeïende gewelddadigheid in al zijn dimensies (van rassensegregatie tot neofascisme), het onvermogen om te reageren op een kritieke situatie van werkloosheid die niet met traditionele middelen bestreden kan worden, terwijl de vernietiging van de natuur gestaag doorgaat. En de landen die de laatste jaren als succesvol gelden zijn dezelfde weg ingeslagen. Een voorbeeld is China dat zijn 'recht op ontwikkeling' heeft opgeëist en nu de natuurlijke hulpbronnen van de planeet uitput, waardoor het inmiddels verantwoordelijk is voor de grootste uitstoot van broeikasgassen.

De eerste grote conclusie is dus dat de landen die zich als 'ontwikkeld' beschouwen steeds meer signalen van een *ontspoorde ontwikkeling* vertonen. Dit gebeurt in een wereld waarin de kloof tussen rijk en arm steeds groter wordt, ook in geïndustrialiseerde landen, terwijl de milieuproblemen die overal ontstaan grote zorgen baren.

Niet iedereen heeft evenveel last van deze ontspoorde ontwikkeling. De periferie lijdt er veel meer onder dan de kapitalistische metropolen. In deze complexe situatie blijven verpauperde landen afhankelijk van de accumulatielogica van het transnationaal kapitaal, met zijn steeds gewelddadiger en hebzuchtiger *extractivismo*³ (roofbouw op natuurlijke bronnen).

Daarom borrelen er op verschillende plekken van de planeet steeds meer alternatieve ideeën op, ook daar waar de bevolking al een hogere levensstandaard heeft bereikt. Opvallend is dat veel ideeën uit de hoek van de traditioneel achtergestelde en uitgebuite bevolkingsgroepen komen, wat ze diepgang geeft. Het zijn de inheemse volken die onder moeilijke omstandigheden hun best doen om de waarden, geschiedenis en gewoonten die ze als voorouderlijk zien te behouden.

In Latijns-Amerika zijn de laatste decennia veel projecten voor diepgaande veranderingen gepresenteerd die een mogelijke weg zijn voor een civiliserende transformatie. De mobilisaties en het verzet van de volksbewegingen, vooral die van de inheemse volken van Ecuador en Bolivia, zijn een uiting van historische, culturele en maatschappelijke processen met een lange traditie. Deze verzetsstrijd en de opbouw van alternatieven staan aan de basis van wat onder *Buen Vivir* (Goed Leven)

valt in Ecuador, en *Vivir Bien* (Goed Leven) in Bolivia. In beide Andeslanden wonnen deze revolutionaire ideeën in het grondwetgevende debat aan kracht en werden zelfs in de grondwet opgenomen. Helaas is er geen concreet beleid uit voortgekomen.

Buen Vivir betekent een belangrijke kwalitatieve stap omdat het breekt met het traditionele concept van ‘ontwikkeling’ en al zijn synoniemen, en een nieuwe complexere visie met veel meer inhoud presenteert. Het onderzoek ernaar is bijzonder verrijkend. In dit hoofdstuk zullen we een paar discussiepunten aangeven die we later in het boek zullen uitwerken.

Buen Vivir is een kans om gezamenlijk een nieuwe manier van leven op te bouwen. Het is geen recept, hoewel het aan de basis heeft gestaan van een flink aantal grondwetsartikelen, en het is ook geen nieuw ontwikkelingsbestel. Buen Vivir is het levensproces dat voortkomt uit het gemeenschapsmodel van de volken die in harmonie met de natuur leven. De inheemse volken zijn niet pre-modern en ook niet onderontwikkeld. Hun waarden, ervaringen en gewoonten vormen een eigentijdse beschaving die in staat is zich te verweren tegen de nog altijd koloniale moderne tijd. In hun ideeën stellen ze zich een nieuwe toekomst voor die nu al bijdraagt aan het wereldwijde debat. Buen Vivir streeft ernaar de voornaamste waarden, een paar ervaringen en vooral bepaalde gebruiken van de Andes en het Amazonegebied – en andere plaatsen op de planeet – samen te brengen.

De levensvisie van degenen die door de geschiedenis gemarginaliseerd zijn, in het bijzonder de inheemse volken en naties, is een gelegenheid om een andere samenleving in diversiteit en in harmonie met de natuur op te bouwen; een samenleving die onderkent dat er verschillende culturele waarden bestaan in de wereld. Ook wetenschap en techniek kunnen hieraan bijdragen, zolang ze niet botsen met het basisidee.

Is het mogelijk en realistisch om een nieuwe maatschappelijke orde op te bouwen binnen het kapitalisme? Een maatschappelijke orde waarin de rechten van de mens en van de natuur volledig gewaarborgd worden en hun inspiratie vinden in harmonie, wederkerigheid en solidariteit? Het antwoord is simpel: dat is volstrekt onmogelijk.

Maar al is het onmogelijk, we kunnen ook niet wachten tot het kapitalisme is overwonnen om dan pas Buen Vivir te verwezenlijken. De waarden, ervaringen en de vele gebruiken van Buen Vivir of *sumak kawsay* overleven al eeuwen te midden van een permanente kolonisatie. Vanuit die ideeënrijkdom moeten we de alternatieve beschaving opbouwen. Maar het is waar, op zichzelf kan de opname van Buen Vivir in een grondwet het kapitalisme – de cultuur van ongelijkheid en vernietiging – niet overwinnen.

Om Buen Vivir te begrijpen als iets wat geen verband houdt met het *westerse idee van welzijn* moeten we dus teruggrijpen op het wereldbeeld van de inheemse volken en naties. We moeten de bronnen terugvinden, en dat is een van de opgaven van dit boek.

Maar eerst nog wat kanttekeningen en opmerkingen om het speelveld af te bakenen.

Het is fundamenteel de staat te herzien vanuit een multinationale en interculturele invalshoek, ook al is dat lang niet het enige of voornaamste terrein voor strategische actie. Dat is een historische verplichting. Het gaat er niet om de huidige staat te moderniseren door indiaanse of Afrikaanse kwesties ambtelijk te regelen, of speciale programma's op te zetten, bijvoorbeeld tweetalige interculturele scholing alleen voor de inheemse volken. Intercultureel onderwijs moet gericht zijn op het volledige schoolsysteem en overal worden toegepast. De basisconcepten van Buen Vivir zijn vanzelfsprekend het hoofdbestanddeel van een nieuw onderwijs voor een nieuwe beschaving.

We moeten de culturele codes van de inheemse volken en naties én van andere traditioneel achtergestelde bevolkingsgroepen opnemen in een nieuwe staat. Er is een breed debat nodig over hoe we een staat kunnen opbouwen die niet gebonden is aan een eurocentrisch gedachtegoed. We moeten de bestaande structuren en instituties herzien om een bestel met een horizontale machtsstructuur te creëren. De burgers moeten de staat naar zich toe trekken, zowel individueel als collectief, waarbij vooral de gemeenschap een actieve rol moet spelen in de maatschappelijke organisatie. Ook de democratie zelf moet worden herzien en verdiept. Er is geen plaats meer voor de

maatstaven van de liberaal-kapitalistische ‘democratie’, waarin de macht nooit horizontaal wordt verdeeld.

Dit onderwerp is politiek en zal dat altijd zijn. Een ‘technische’ oplossing is niet mogelijk. We moeten onze wereld in politieke termen gaan zien en hem vanaf zijn fundamenten opnieuw opbouwen. Onze utopieën moeten de motor voor de omslag zijn, waarbij we ons moeten verzetten tegen de grenzen die de huidige machtsverdeling opwerpt. Ja, een andere wereld is mogelijk als we die gemeenschappelijk uitdenken en structuur geven vanuit de mensenrechten (van individuen, families en volken) op politiek, economisch, maatschappelijk, cultureel en milieugebied, en vanuit de rechten van de natuur.

Om te slagen moeten we inzien dat er belangen zijn die de kapitalistische status quo willen handhaven om de macht te behouden; daar moeten we ons tegen verweren, want deze belangen staan vaak lijnrecht tegenover de rechten die we moeten verdedigen. Het gaat er dus niet om hetzelfde beter te doen en te hopen dat de zaken nu wel ten goede veranderen. We zijn gezamenlijk op zoek naar een nieuw samenlevingspact, ook op milieugebied, waarvoor nieuwe vrijheden nodig zijn en hindernissen uit de weg moeten worden geruimd. Dat zal ongetwijfeld botsen met vele heersende belangen.

Er is geen plaats voor ongelijkheid en onrecht. Een klassenmaatschappij is onaanvaardbaar binnen Buen Vivir. Andere kernpunten zijn dekolonisatie en het uitbannen van het patriërarchisme en het racisme dat zulke diepe wortels heeft in veel samenlevingen. De kwestie van de culturen en hun grondgebieden heeft ook dringend aandacht nodig.

Dit is een beschavingsstrijd, wat betekent dat er honderden aspecten zijn waar we zorgvuldig aandacht aan moeten besteden. Te midden van wereldwijde problemen op vele gebieden – niet meer dan facetten van de beschavingscrisis die de mensheid bedreigt – is het nu de tijd om een ander leven op te bouwen dat niet meer wordt beheerst door kapitaalvorming. Buen Vivir, met zijn transformerende en mobiliserende politieke waarden, is daar geschikt voor. Het is tijd voor een nieuw hoofdstuk.

We zetten in op een andere toekomst, maar niet met een radicaal betoeg zonder voorstellen. Nieuwe verhoudingen op het

gebied van productie, uitwisseling en samenwerking zijn ons basisprincipe, waarmee we toereikendheid (en niet alleen efficiëntie) gebaseerd op solidariteit nastreven. Zoals in de Ecuadoriaanse grondwet staat: de mens is de bestaansreden van de economie en moet dus in het middelpunt staan. We moeten meer hoogwaardig werk creëren en geen enkele vorm van onzekere arbeid is acceptabel. Maar dat is niet alles. Het kernpunt is ervoor te zorgen dat de mens in gemeenschap leeft zonder enige vorm van onderlinge exploitatie en altijd in harmonie met de natuur.

Buen Vivir biedt een ruimte waarin mensen zich kunnen organiseren om weer controle over hun leven te krijgen. Maar het is meer dan alleen de arbeiders verdedigen en de baten van hun onbetaalde meerarbeid terug te eisen, verzet tegen uitbuiting kortom. Het gaat om de verdediging van het leven zelf tegen het antropocentrische schema van sociaal-economische organisatie, met zijn vernietiging van de planeet door plundering en afbraak van onze leefomgeving. We mogen de exploitatie van de mens en de natuur niet langer tolereren.

De scheiding tussen mens en natuur moet dringend ongedaan gemaakt worden: het voortbestaan van onze soort staat op het spel. Daarover gaan de rechten van de natuur die zijn vastgelegd in de Ecuadoriaanse grondwet (2008). Ze staan niet in de grondwet van Bolivia (2009), maar daarin is wel een belangrijke rol weggelegd voor de *Pacha Mama*, Moeder Aarde. De verhouding met de natuur is de hoeksteen van de opbouw van Buen Vivir.

Erkennen dat de natuur rechten heeft is een biocentrische instelling – die uitgebreid kan worden tot een instelling die helemaal geen middelpunt meer heeft – en gaat uit van een alternatieve ethiek die de intrinsieke waarden van de leefomgeving erkent. Alle levende wezens, hoe verschillend ook, hebben een ontologische waarde, ook als ze niet van nut zijn voor mensen. De Boliviaanse grondwet heeft deze biocentrische instelling niet. Die is blijven steken in het klassieke vooruitgangsidee dat zich meester waant van de natuur, zoals blijkt uit het mandaat om de natuurlijke hulpbronnen te industrialiseren.

Deze ideeën, die in beide landen op hun eigen manier een

plaats in de grondwet hebben veroverd, vertolken in belangrijke mate het verlangen van het volk. De grondwetspecialisten, die vanouds dienstbaar zijn aan de heersende macht, vinden het vaak moeilijk ze te aanvaarden – of ze zelfs maar te begrijpen. We zijn ons ervan bewust dat degenen die hun privileges bedreigd zien, of zij die de constitutionele waarheid in pacht denken te hebben, onze ideeën hardnekkig zullen bestrijden. Het is frustrerend dat de regeringen van Bolivia en Ecuador die het grondwetgevende proces steunden en de nieuwe grondwet in een volksstemming hebben laten goedkeuren, nu telkens meer kritiek en dreigementen laten horen tegen de grondbeginselen van Buen Vivir.

Buen Vivir – als levensfilosofie – is een project van vrijheid en tolerantie, zonder vooroordelen of dogma's. Het brengt de geschiedenis van de verzetsstrijd van de inheemse volken samen met ideeën voor een transformatie en voedt zich met ervaringen uit andere windstreken, als vertrekpunt voor de democratische opbouw van democratische samenlevingen.

Om een andere weg in te slaan moeten we de doelstellingen en drijfveren van het 'westerse ontwikkelingsmodel' achter ons laten. De conventionele opvattingen en termen van 'ontwikkeling' zijn aan een radicale transformatie toe, om te beginnen het idee van vooruitgang dat ons meer dan vijfhonderd jaar geleden werd opgedrongen. Wolfgang Sachs zei in 1992: 'De wegwijzer van de vooruitgang is kapot en de toekomst heeft zijn glans verloren: ons staan meer dreigingen dan beloftes te wachten.'

We moeten dringend vaststellen wat belangrijk en noodzakelijk is, en de kaart van de weg die we niet moeten inslaan bij de hand houden: 'Ken de wegen die naar de hel leiden om ze te vermijden!' raadde Niccolò Machiavelli vijfhonderd jaar geleden al aan in zijn klassieke boek.

Daar gaat deze tekst over.